વનવાસિની.

લેખક,

કૃપાશંકર દોલતરામ

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

શા. પોપટલાલ મગનલાલ.

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડેપો.

રતનપોળના નાકે,—અમદાવાદ.

અમદાવાદ.

જ્ઞાનમન્દિર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શંકરરાય અમૃતરાયે છાપ્યું.

આવૃતિ ૪ થી. પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૦. સને ૧૯૧૩.

કીંમત એક આનો.

વનવાસિની.

પ્રકરણ ૧ લું.

એક પૂનેમને દિવસે રાત ઘણી ગઈ છે, પ્રાણી માત્ર ઉંઘ્યાં છે, આકાશમાં પૂર્ણચંદ્ર ઉગ્યાથી ચંદની ખીલી રહી છે, પૃથ્વી તેજોમય બની છે, પવન ધીમો ધીમો વાય છે તેથી ઝાડનાં પાંદડાં તથા ફૂલ હાલ હાલાડોલ કરી રહ્યાં છે, તથા તેમાંનાં કેટલાંક જાણે હિંચકા ખાતાં થાકી ગયાં હોય તેમ ભોંયપર પડે છે, અને ઝરઝર અવાજ કરી વહેતી નદીના નિર્મળ પાણીપર ચંદ્રમાનું અજવાળું પથરાયાથી જાણે સ્ફટિક મણિનો ચકચકતો રસ વહેતો હોય એમ લાગે છે. તે વખતે એક જુવાન માણસ ઉતરી ગયેલે ચહેરે નદીને કિનારે બેઠો છે. કુદરતની આવી રળિઆમણી શોભા છતાં તે જુવાનની નજર તેના તરફ ખેંચાતી હતી. પણ જાણે કોઈ જોગીરાજ ધ્યાન ધરવા બેઠો હોય તેવી રીતે એકચિત્ત થઇને તે કંઇ વિચાર કરે છે, અને વચ્ચે એક એક ભારે નિસાસો (નિશ્વાસ) નાંખતો જાય છે. દિલગિરીનાં તમામ ચિન્હ એના ચહેરાપર ખુલ્લી રીતે દેખાય છે.

એ જુવાનની પુંઠ પાછળ એક ગાઢું વન હતું. તે વનમાંથી એક નવા ખીલેલા ગુલાબના ફૂલના જેવી કોમળ અને સુંદર પણ ઘણી ગભરાયલી સ્ત્રી તેજ વખતે નીકળી આવી અને આંખો ફાટી રાખીને ચારે બાજુએ જોવા લાગી. તેવામાં એકદમ તેની નજર એ જુવાનપર પડયાથી જાણે મડદામાં પાછો જીવ આવ્યો હોય તેમ તેનો ગભરાટ શમી ગયો. પછી તે ધીરે ધીરે ચાલીને જુવાનની પછવાડે આવી ઊભી રહી, પણ તે જુવાન પોતાના વિચારમાં મશગુલ થયેલો હતો તેથી તેણે તેને દીઠી નહિ. પછી પાછળ ઊભે ઊભે તે સ્ત્રી તે જુવાનના મનની ઊંડી દિલગિરી ઝટ જાણી ગઇ અને તેથી તે પોતે પણ દિલગિર થઇને તેના એક પાસે બેશી ગઇ. આ વખતે તે જુવાનની નજર તેનાપર પડી; તેથી તે તેને કંઇક કહેવાનું કરતો હતો, એટલામાં સ્ત્રીએ પોતાનો હાથ તેના હાથપર મૂકીને ગભરાટથી તેને પૂછ્યું કે–" આ શું ? આટલી મોડી રાતે અહીં કેમ આવ્યા છો ? કાંઇ તબીયત તો બગડી નથી ? "

આ પૂછવાનો કશો જવાબ નહિ આપતાં તે જુવાન તે પ્રેમાળ પ્રતિમા જેવી સુંદરીના મુખરૂપી ચંદ્રમા તરફજ જોઈ રહ્યો; તેથી તે બાઇએ ફરીથી તેને પૂછ્યું–" કેમ કંઇ બોલતા નથી ? શું તમને મારાપર કંઇ ગુસ્સો ચ્હડયો છે ? " આ વખતે તે જુવાનનું ઉતરી ગયેલું મ્હો જરા હસતું

લાગ્યું. પછી તે સુંદરીને પોતાની અડોઅડ બેસાડીને સ્નેહ-પૂર્વક તેણે કહ્યું–"શોભના! તું શું એવી છે કે તારા ઉપર ગુસ્સો ચ્હડે? મને એક સ્વપ્નું આવ્યું તેમાં જોયેલા દેખાવથી મારૂં મન ચંચળ થયાને લીધે તને જગાડયા વિનાજ આ તરફ ચાલી આવ્યો છું."

તે સાંભળીને આતુરતાથી શોભનાએ તેને પૂછયું "સ્વપ્નામાં તમે એવું શું જોયું કે જેથી એકદમ એ પ્રમાણે થઈ આવ્યું?" તેને આમ આતુર બનેલી જોઇને તે જુવાન ક્હેવા લાગ્યો કે–"સ્વપ્નામાં મેં એક મોટું તળાવ જોયું તે તળાવમાં હજારો મોટાં મોટાં કમળ ખીલી રહ્યાં હતાં; તેમાંના એક કમળ ઉપર મા પલાંઠી વાળીને બેઠી હતી. તળાવના પાણીની લેહેરોને લીધે જેમ જેમ કમળ હાલતાં તેમ તેમ માના પગ હાલતા હતા. આ દેખાવ જોઇને હું ગાંડો ઘેલો થઇ ગયો. અને માના ખોળામાં બેસવા જવા માટે ડાગળી-છંદની પેઠે કંઇ પણ વિચાર કર્યા વિના એકદમ કૂદીને તળાવમાં પડી માને પકડી પાડવા માટે પાણીમાં આમ તેમ ઘુમવા લાગ્યો. મને એમ બાથોડિયાં મારતો જોઇને માને હસવું આવ્યું, તેથી ખોટું લગાડીને હું રડી પડયો. મને એમ રડીને દુઃખી થતો જોઇ દયાળુ માનું મન પીગળ્યું. તેથી તેણે મધુર સ્વરથી મને કહ્યું–'બેટા! શા માટે આમ દુઃખી થાય છે? આજ તું મારા ખોળામાં આવી બેશી શકીશ

નહિ." તે સાંભળીને મારૂં કાળજું કપાઈ જવા જેવું થયાથી ગરીબ થઈને મેં તેને કહ્યું–'મા! આજ પાંચ વર્ષ પછી હું તમારૂં મ્હો જોવા પામ્યો છું તેથી હવે તમને છોડનાર નથી, પણ તમારા પગ નીચે પડી રહીશ.' તોપણ તેણે હસીને કહ્યું–" બેટા! કોઈપણ રીતે આજ તું મારી પાસે આવી શકીશ નહિ. પણ થોડાજ દિવસમાં હું આવીને તને મારા ખોળામાં લેઈશ. આટલી વાત કરીને તે એકદમ ક્યાં અંતર્ધ્યાન થઈ ગઈ તે કંઈ મારા જાણવામાં આવ્યું નહિ એટલામાં મારી આંખ ઉઘડી ગઈ, અને જોયું તો ના મળે તળાવ કે ના મળે મા. તેથી મારો જીવ બહુ ખાટો થઈ જવાને લીધે એકદમ ઘરમાંથી બહાર નીકળીને અહીં આવી બેઠો છું અને એ સ્વપ્ના સંબંધીજ વિચાર કર્યા કરૂં છું.

હિરાલાલના સ્વપ્નાની વાત સાંભળીને શોભનાના મનને ઘણું દુઃખ લાગ્યું, તેથી તેની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. તે જોઈને હિરાલાલે પ્રેમ દેખાડીને તેની આંખે લોહી નાખી. તે પછી કેટલીક વારસુધી બંને જણ છાનાં-માનાં બેઠી રહ્યાં. પછી હિરાલાલે શોભનાનો હાથ પકડીને તેને પૂછ્યું–" શોભના? શા માટે તું રડતી હતી? તેં તો માને હમેશાં સુખ દીધું છે. તારી ચાકરીથી અને કોશિશથી તો તે ઘણાં સુખમાં રહેતી. હતી. મરણ પથારીએ સૂતાં સૂતાં પણ તેણે મને કહ્યું હતું કે–હિરા? શોભના આપણા ઘરની લક્ષ્મી છે. તેણે હમેશાં એક સરખા ઉમંગથી અને

પૂજ્ય બુદ્ધિથી મારી ચાકરી કરી છે. દીકરી નહિ હોવાથી હું મારા મનમાં ઓછું આણતી હતી અને ઘડપણમાં મારી બરદાસ્ત કોણ કરશે એવી ફિકર કર્યા કરતી હતી; પરંતુ શોભનાના આવ્યાથી મારાં સર્વ દુઃખ દૂર થઇ ગયાં છે. —માએ તારા માટે આ પ્રમાણે સારો ભાવ જણાવ્યાથી તે વખતે મારા હૃદયમાં અમૃતની નદી વહેતી હોય એમ મને લાગ્યું હતું" આ હકીકત સાંભળતાં સાંભળતાં શોભનાની આંખોમાંથી એટલાં બધાં આંસુ પડતાં હતાં કે તેથી હિરાલાલનો હાથ ભીંજાઇ ગયો હતો, એટલુંજ નહિ, પણ હિરાલાલની છાતીપર તેનાં આંસુ પડયાં હતાં. હિરાલાલ શોભનાનો રસીલો સ્વામી, પોતાના હાથવતી તેની આંખોમાંનાં આંસુ લૂછવા લાગ્યો.

પછી ધીરે ધીરે શોભનાએ પોતાના મનનો વેગ શમાવ્યો અને ધીરે ધીરે તે રસીલાં (સહૃદય) ધણી ધણીઆણી પાછાં વાતચીત કરવા લાગ્યાં. રહેતે રહેતે હસવાનુ અને પરસ્પર પ્રેમભાવ દેખાડવાનું પણ શરૂ થયું તે વખતે બંને જણ વિચાર કરવા લાગ્યાં કે, આ મ્હો જોયાથી શું હવે મનમાં જરાએ દુઃખ રહેછે?

અરે હિરાલાલ! અરે શોભના! ભવિષ્યના ગર્ભમાં એવો એક દિવસ છે કે જે દહાડે આજનો બનાવ અને આજનો વખત સ્વપ્ના બરાબર જણાશે!

પ્રકરણ ૨ જું.

તે પૂનેમ ગઇ છે અને આજ અમાસની રાત છે; અંધારામાંથી પૃથ્વી છવાઇ ગઇ છે. લાખો તારા આકાશમાં ખીલી રહ્યા છે, પરંતુ એક કાળું વાદળું આવીને તે તારાઓનાં મ્હો ઢાંકી દેઇ અંધારાનું જોર વધારે છે. તારાઓની પેઠે લાખો આગિયા કીડા ઝાડોમાં આમ તેમ ફરે છે, તેઓનો ચળકાટ એકદમ ચળકીને પાછો બંધ થઇ જાય છે, જે વખતથી આ પ્રકરણની હકીકતનો આરંભ કરીએ છિયે તે વખતે એક પહોર રાત ગઇ છે.

હિરાલાલ પોતાની જંગલમાંની શણગારેલી સ્વચ્છ ઝુંપડીમાં સ્વચ્છ બિછાનાપર સૂતો સૂતો વર્તમાનપત્ર વાંચે છે. પ્રેમની મુર્તિ જેવી શોભના તેની પાસે બેસીને સાંભળે છે અને ધીરે ધીરે સ્વામીના શરીર ઉપર પોતાનો કોમળ હાથ હરખભેર ફેરવે છે. એ આનંદી ધણી ધણીઆણીને એ આનંદ ભોગવતાં રહેવા દઇ, આ પ્રસંગે હિરાલાલની પહેલાંની થોડીક ઓળખાણ આપીએ છિએ.

હિરાલાલનો બાપ એકંદરે ધનવાન હતો. પરંતુ નસીબજોગે ઘણા માણસોના સંબંધમાં જેમ બને છે તેમ તેના સંબંધમાં પણ બન્યું હતું. મતલબ કે સરકારમાં દાવા લડવામાં તેનું તમામ ધન જતું રહ્યું હતું. તે વખતે હિરા-

લાલની ઉમ્મર અઢાર વર્ષની હતી, અને તે પહેલાં તેનાં લગ્ન થઇ ગયાં હતાં. અત્યારે તો કોલેજમાં (પાઠશાળામાં) ભણ્તો હતો, પરંતુ ગરીબાઇમાં આવી પડયાથી અને તેને લીધે બાપના કહેવાથી તેને અભ્યાસ કરવાનું છોડી દેવું પડયું. પછી થોડા દિવસમાં તેનો બાપ મરણ પામ્યો, અને તેજ અરસામાં અગ્નિકોપ (ભયંકર આગ) થયાથી તેનું ઘરબાર વગેરે તમામ બળીને રાખ થઇ ગયું. આથી તે છેક લાચાર બની ગયો. એવી દરિદ્રતાની હાલતમાં સ્નેહી સંબંધીઓ અને ઓળખાણ પિછાણવાળા માણસો ભેગું રહેવાનું તેને મુશ્કિલ લાગ્યું, તેથી મા અને સ્રીને લેઇને વનમાં ઝુંપડું બાંધીને ત્યાં રહેવા લાગ્યો. પછી કેટલાક દિવસ કેડે તેની મા પણ મરી ગઇ.

હમણાં હિરાલાલની તમામ માલ મિલ્કતમાં માત્ર એકલી **શોભનાજ** છે, **શોભનાજ** તેની પાસે શીખનારી શિષ્યા (વિદ્યાર્થીણી) છે, રસોઇ કરનારી દાસી છે, જીદગીનું અમુલ્ય રત્ન છે, કાળજાની કોર અને હૈયાનો હાર છે, તથા પ્રીતિ કરવાની વસ્તુ છે ટુંકામાં તેનું જે કહો તે **શોભનાજ** છે, **શોભના** વિના તેનું મન, વગેરે કોઇ પણ સ્થળ ખાલી નથી. જ્યાં જુઓ ત્યાં શોભનાજ શોભના !

હમણાં હિરાલાલની ઉમ્મર અઠયાવીશ વરસની હતી અને શોભના તેનાથી સાત વર્ષ નાની હતી. હિરાલાલ

ધર્મી, દયાળુ, સારા કામમાં સાહસ કરનારો અને જે કામ કરવાની તેની ફરજ છે એમ તેને સમજાય તે કામ બરાબર તન દેઇને કરનારો હતો. આજકાલના ઘણા જુવાનોનાં અંતઃકરણ દયા ધર્મની ખરી લાગણી વગરનાં પત્થર જેવાં થયેલાં જોવામાં આવે છે તેવું હિરાલાલનું અંતઃકરણ નહોતું. હવે વાંચનારાઓને અમારે કહેવાની જરૂર રહેશે નહિ કે આ વનવાસિની (વનમાં રહેનારી) શોભના દરિદ્રતામાં પણ અપાર સુખ અને સૌભાગ્યની ધણીઆણી (માલિક) હતી.

પાછળ જણાવી ગયા છિયે કે-હિરાલાલ ઝુંપડીની અંદર ગિછાનાપર સૂતો સૂતો વર્તમાનપત્ર વાંચતો હતો અને શોભના તેની પાસે બેશીને સાંભળતી હતી. એવામાં દૂરથી કંઇ અવાજ સંભળાયો; તેથી હિરાલાલ બાંચતાં વાંચતાં એકદમ અટકી ગયો અને શોભના પણ કાન માંડીને સાંભળવા લાગી. બંને સમજ્યાં કે એ અવાજ કોઇ નાના છોકરાનો છે અને બીકથી ધ્રુજતો ધ્રુજતો તે બુમો પાડે છે. આથી એકદમ ચમકીને હિરાલાલ શોભનાના સામું જોઇને બોલ્યો. ' આ શું ! પેલી તરફથી આવતો અવાજ એકદમ બંધ કેમ થઈ ગયો ! !' વળી પાછો મ્હો દબાવી રાખ્યાથી માણસ જેમ બોબડું તોતડું અને ગેંગેં ફેંફેં બોલે તેવો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો. તેથી હિરાલાલે જલદીથી પોતાની પ્રિયાને

પૂછયું-"શોભના ! એ શું છે તે હું જોઇ આવું વારૂં ?" તે સાંભળીને શોભના એકદમ ઉઠી અને ઝુંપડીના ખુણામાં હથિઆર હતું તે લાવી હિરાલાલના હાથમાં આપીને બોલી-"ચાલો જઇએ."

હિરાલાલે પૂછયું—"શું તું પણ આવે છે ?"

શોભનાએ કહ્યું—આવા અંધારામાં અને આફતમાં તમે એકલા જાઓ તે હું જીવતી છતાં શી રીતે જોઇ રહું ?"

આમ વાતો કરીને બંને ઝુંપડીમાંથી બહાર નીકળ્યાં. હિરાલાલના હાથમાં હથિયાર છે અને શોભનાના હાથમાં દીવો છે. આવે વેશે તે બંને જણાં આગળ પાછળ ચાલતાં જેણી તરફથી અવાજ આવતો હતો તેણી તરફ ઝપાટાબંધ ચાલ્યાં.

પ્રકરણ ૩ જું.

વનમાં જઈને જે દેખાવ જોયો તેથી કોમળ હૃદયની શોભનાની વાત તો બાજુએ રહી, પણ હિરાલાલનું એ આખું શરીર થર થર કાંપવા લાગ્યું. પાંચ છ વરસની ઉમરના એક ઘણાજ ખૂબસુરત છોકરાને એક બિહામણા રાક્ષસ જેવો માણસ જકડીને બાંધે છે. એ છોકરાના શરીરપર ઘણાં કીંમતી લૂગડાં અને ઘરેણાં શોભતાં હતાં, પેલા

પાપી માણસે તેને એવી રીતે પકડયો હતો કે તેનાથી હાલી ચાલી કે બોલી શકાતું નહોતું. તરતજ હિરાલાલ હથિયાર ઉગામી કૂદકો મારીને તે પાપીનાપર ધશી ગયો. આમ અણધારેલી રીતે ધસારો થવાથી પેલો ચંડાળ પણ પોતે પકડેલા છોકરાને પડયો મૂકીને પોતાનો બચાવ કરવા હિરાલાલ અને તેની વચ્ચે મારામારી થવા લાગી. એક બીજાને મારવા અને પાછા હઠાવવામાં તેમનું તમામ ધ્યાન રોકાયલું હતું તે વખતે ખરેખરો લાગ જોયાથી, શોભના પેલા જકડી બાંધેલા છોકરાને ઉપાડી બાથમાં ઘાલીને પોતાની ઝુંપડી તરફ દો[illegible] ગઇ. ઝુંપડીમાં ગયા પછી તેણે છોકરાને બિછાનાપર મૂક્યો અને તેના બંધ છોડી નાંખ્યા. બીકથી તે બાળક છેક બેભાન થઇ ગયેલો હતો તેથી શોભનાએ તેના મ્હોપર ઠંડું પાણી છાંટયું તથા લૂગડાના છેડાવતી પવન નાંખવા માંડયો. એમ કર્યાથી જરા વારમાં તે છોકરો કંઇક સાવચેત થયો અને તેણે આંખો ઉઘાડીને શોભનાના મ્હો સામું જોયું. પછી તરતજ, ગમે તો શોભનાની ઘણી ખૂબસુરતીથી ખુશી થઇને અથવા તો તેણીના મ્હોપર દેખાઇ આવતો અકપટ સ્નેહભાવ સ્વભાવિક રીતેજ સમજી જઇને, પોતાની માની પેઠે તેને ગળે વળગી પડયો. શોભના તેને ઝુંપડીમાં મૂકીને પાછી હિરાલાલની પાસે જવાને ઘણી તજવીજ કરતી હતી, પરંતુ તે છોકરે તેને સહજ

છોડી નહિ. પછી મહા મહેનતે તેને સમજાવી ભૂલથાપ દેઇને છાનીમાની તે જંગલ તરફ દોડી ગઈ.

પ્રથમની જગાએ પાછી જઇને તેણે જોયું તો પેલો પાપી ચોર નાશી ગયો છે, અને હિરાલાલનું લોહીથી તરબોળ થયેલું શરીર મડદાની હાલતમાં ત્યાં પડ્યું છે. ઘણીવાર સુધી હિરાલાલે તે ચંડાળની સાથે મારામારી કરી હતી; પરંતુ ચોર તેના કરતાં શરીરે ઘણો જબરો અને બળવાન હોવાથી આખરે તેને હરાવી પાડી નાશી ગયો હતો.

શોભના સમજી ગઇ કે હિરાલાલના શરીરમાંથી પુષ્કળ લોહી વહી જવાથી તે લોથ જેવું થતું જાય છે; તેથી તરતજ પોતે પહેરેલી સાડી અડધી ફાડીને પાસેની નદીમાં પલાળી લાવી હિરાલાલના શરીરે લાગેલા ઘા ઉપર તેના પાટા બાંધી દીધા. પછી થોડી વાર કેડે તેને જરા જરા કળ વળી અને સાવચેત થયો, એટલે **શોભના**ના ખભાપર હાથ રાખીને ધીરે ધીરે ચાલતો ચાલતો તે પોતાની ઝુંપડીમાં ગયો. ત્યાં તેને બિછાનાપર સૂવાડીને શોભના ઘણી રીતે તેની આસનાવાસના કરવા લાગી. બીજી તરફ પેલો છોકરો ઘણો રડવા લાગ્યો. **શોભના** તેને સમજાવીને તેનું નામ ઠામ વગેરે પુછતી હતી. પરંતુ તેનો કંઈ પણ જવાબ નહિ આપતાં તે રડયા કરતો હતો. હિરાલાલે ઘણી મીઠી મીઠી વાતો કહીને અને શોભનાએ ઘણો સ્નેહભાવ

દેખાડીને તેને બહુ ફોસલાવ્યો, પરંતુ તે છાનો રહ્યો નહિ. રડતાં તે માત્ર એટલુંજ બોલતો હતો કે "મારે મા પાસે જવું છે," પરંતુ હિરાલાલ અને શોભના જાણતાં નહોતાં કે તેની મા કોણ છે અને તે ક્યાં રહે છે.

પરંતુ એવો વહેમ ઘણી વાર રહ્યો નહિ. થોડીજવારમાં વનની અંદર ઘણાં માણસો આવી ચડયાં. ઘણા સિપાઇઓ અને માણસો શોભનાની ઝુંપડી તરફ આવવા લાગ્યા. જ્યારે તેઓ છેક પાસે આવ્યા ત્યારે હિરાલાલે અશક્તિને લીધે સુતાં સુતાં તેમના આવ્યાનું કારણ પૂછ્યું. તેના જવાબમાં તે લોકોમાંના એક મુખ્ય માણસે કહ્યું કે— "આ જંગલથી આશરે ત્રણ માઇલ પર એક જમીનદારનું મકાન છે. આ ચોરાયેલો છોકરો તે જમીનદારનો પુત્ર છે. એ જમીનદારનો એક નોકર દરરોજ સાંજે આ છોકરાને લૂગડાં ઘરેણાં પહેરાવી ગાડીમાં બેસાડીને ફેરવવા લેઇ જતો. જેણે બાપ જન્મારે સોના હીરાનું મ્હો સરખું પણ જોયેલું નહિ તેવા હલકા મનના માણસના સ્વાધીનમાં હમેશાં હજારો રૂપિઆના દાગીના રહે તેથી તેની દાનત બગડયા વિના રહેજ નહિ. તેજ પ્રમાણે એ નોકરની બુદ્ધિ પણ બગડી. ઘણા દિવસથી તે પોતાનો લોભ પૂરો પાડવાની પેરવી કરતો હતો પણ છોકરાને મારી નાંખવાની હિંમત ચાલતી નહોતી. અમારા શેઠ એવા ઉમરાવ દિલના અને

દયાળુ છે કે એ ચાકરની બદદાનતનાં કંઇ કંઇ ચિન્હ કોઇ કેઇ વાર જણાતાં તે છતાં તેને ઘણાં વર્ષનો જુનો નોકર જાણીને જવા દેતા. પરંતુ શેઠની એવી રહેમ દિલીથી તે પોતાની દુષ્ટ ધારણા પાર પાડવાને વધારે લલચાતો ગયો અને આજ તેનો અમલ કરવાને તૈયાર થયો. વખત થઇ ગયા છતાં ભાઇ ઘેર આવ્યા નહિ તેથી શેઠાણીએ રડારોળ કરી મૂકી, ને એ વાત શેઠના જાણ્યામાં આવ્યાથી તાબડતોબ તેમણે ચો તરફ માણસો દોડાવી શોધ કરાવવા માંડી. તેમાંના એક બે માણસોને ભાઇની ગાડી આ તરફ આવ્યાની બાતમી મળ્યાથી અમે તેમની ખબર કાઢતા કાઢતા અહીં આવ્યા છીયે."

પછી હિરાલાલે તે બાળકના બચાવ સંબંધી હકીકત ટૂંકામાં તેમને કહી સંભળાવી. તે સાંભળીને તથા હિરાલાલનું લોહીલોહાણ શરીર જોઇને તેમણે ઘણી દિલગિરી દેખાડી. પછી "શેઠ શેઠાણી બહુ ફિકર કરતાં ને રડી મરતાં હશે, માટે અમારે જલદી જવું જોઇએ" એમ કહી, હિરાલાલ તથા શોભનાનો ઉપકાર માની તથા તેમની પરવાનગીથી પેલા છોકરાને સાથે લેઇને તેઓ સઘળા પાછા વળી જમીનદારના મકાન તરફ ચાલ્યા.

પ્રકરણ ૪ થું.

જમીનદાર ઘણો સારો માણુસ હતો. તેની મિલ્કત પાંચ લાખ રૂપિઆની હતી, અને તેનો ઉપયોગ તે બહુ રૂડી રીતે કરતો હતો. ઘણાક નામધારી "મોટા માણુસો" પૈસાના મદથી છકી જાય છે અથવા ગેરવાજબી રીતે પૈસા વાપરી કે ઉડાવી કીર્તિ મેળવવાના ફાંફાં મારે છે, તેમને માટે "ધનવાન" અથવા "પૈસાદાર" એ શબ્દ સાંભળીને, તેઓ આપસ્વાર્થી, ગાડી વાડી ને લાડીના મોજીલા તથા હુંપદખોર દુરાચરણી હશે, એવો ભાસ સારા માણુસોના મનમાં સહજ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ હજી પણ એવા ઘણા "ધનવાન" ગૃહસ્થો દેશની અંદર છે કે જેમના હાથમાં ધન આવ્યાથી તે ધનનો ઉપયોગ જેવો જોઇએ તેવો થાય છે. એટલું તો નક્કિ છે કે ઘણે ઠેકાણે સારી વસ્તુની પેદાશ બહુ થોડી થાય છે. અને એમ થોડી પેદાશ થવાને લીધેજ સારી વસ્તુ ઘણી વહાલી અને કીમતી લાગે છે.

જમીનદાર ઘણો સારો માણુસ હોવાથી, તેના પ્રાણ જેવો અને ઘરેણાં લૂગડાંથી ભરેલો ચોરાઇ ગયેલો છોકરો મેળવી આપીને જેણે તેને મહા સંકટમાંથી ઉગાર્યો છે, જેણે પોતાનો જીવ જોખમમાં નાંખીને પણ એક અજાણ્યા બાળકને બચાવ્યો છે, અને જે ઘાતકી માણુસના હાથથી

થયેલા સખ્ત જખમની વેદનાને લીધે બિછાનાપર પડી રહેલો છે, તે પરોપકારી દયાળુ હિરાલાલને માટે તેનો જીવ ઘણોજ બળવા લાગ્યો; તેથી તેની દવા દારૂ કરવા સારૂ એક દાકતર અને ઇનામ તરીકે પાંચ હજાર રૂપિઆ તેણે તેની ઝુંપડીએ મોકલી દીધા.

ડાકતરને જોઇને શોભનાને ઘણી શાન્તિ થઇ પણ ઇનામના રૂપિઆ તેણે લીધા નહિ. એ રૂપિઆ લેઇ આવનાર માણસને તેણે કહ્યું કે—"મારા સ્વામીએ એમની ફરજ બજાવી છે. તેથી તેને માટે ઈનામ લેવું તે પાપનું કામ છે. અમારી હાલત કાંઇ છેક નઠારી નથી. જેઓ ખરેખરા લાચાર અને દરિદ્રી હોય તેમનું પાલન પોષણ થાય તેવા કામમાં એ પૈસા વપરાય એવું હું ઇચ્છું છું. જમીનદાર સાહેબે મેહેરબાની કરીને દાકતરને મોકલ્યા છે તેટલાથીજ અમે તેમનાં બહુ આભારી થયાં છિયે."

ઘણો આગ્રહ કર્યા છતાં શોભનાએ રૂપિઆ લીધા નહી તેથી તે લેઈ આવનાર માણસ પાછો ગયો અને સર્વ હકીકત જમીનદારને કહી સંભળાવી. તે સાંભળીને શોભનાની માણસાઇ અને ફરજ સમજવાની તેની વિવેકબુદ્ધિથી તેને ઘણો આનંદ ઉપજ્યો. અને હવે કેવા ઉપાય કરવાથી તે પૈસા લે તે સંબંધી પોતાના મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો.

જમીનદારે મોકલેલો દાકતર દરરોજ હિરાલાલને

જોઇ જતો હતો. તેની દવા અને **શોભના**ની ચાકરીથી કોઇ દહાડો તેને (હિરાલાલને) થોડો આરામ જણાતો હતો. તેમ વળી કોઇ દહાડો દુઃખનો વધારો પણ લાગતો. ઘણા સખ્ત જખમની વેદનાને લીધે બહુ જોરથી તાવ ચડયો હતો તેથી તે પોતાના બિછાનાપર બેભાન થઇને પડી રહ્યો હતો.

આ વખતે **શોભના** ખાવાનું અને ઉંઘવાનું છોડી દેઇને હિરાલાલના માથા આગળ બેડી છે. તેને આળસ નથી, શાંતિ નથી, તેમ તે વખત બેવખત પણ જોતી નથી. તે પોતાના પ્રાણ પાથરીને માત્ર સ્વામીની સેવા કર્યા કરે છે. આહા ! વિપત્તિ—દુઃખ માણસની પાસે કેટલું કેટલું છોડાવી દેવરાવે છે, તેને કેટલી સહનશીલતા શીખવે છે, અને ગંભીરપણું રાખવાની કેટલી ટેવ પાડે છે ! **શોભના** આ વખતે વિપત્તિમાં પડીને અમૂલ્ય શિક્ષણ મેળવે છે.

જખમની પીડાથી દુઃખ પામતો હિરાલાલ બિછાનામાં આમથી તેમ ફરીને તેનું (**શોભના**નું) અમૃત જેવું મ્હો જોયા કરે છે. એ મ્હો જોયાથી, ખમી શકાય નહિ એવી પીડાની પણ તેને કેટલીક શાંતિ થાય છે, તેના પ્રાણમાં નવું બળ આવે છે, હૃદયમાં ઉત્સાહ જણાય છે અને મનની અંદર હમેશાં એક પ્રકારનો આનંદ થયા કરે છે. પ્રેમ ! તનેજ આ જૂઠા જગતમાં ધન્ય છે ! મોતના ભયવાળા આ સંસારમાં તું દેવતા (અમર) છે ! અને દુનિયાના દુઃખરૂપી બળતા અગ્નિના ભડકામાં તું અમૃત છે !

સૂર્ય આથમવાની તૈયારીમાં છે, અને ઠંડો પવન ધીમે ધીમે વાય છે. શોભનાએ ધીરે ધીરે હિરાલાલના જખમપર નવું ઓસડ લગાડયું. તે વખતે હિરાલાલે નરમાશથી તેને "શોભના" કહીને બોલાવી, પરંતુ તે કંઈ પણ જવાબ નહિ આપતાં સ્વામીના સામે આવી બેઠી ત્યારે ફરીની હિરાલાલે તેને કહ્યું–"શોભના ! આ તારૂં દુઃખ હવે મારાથી સહન થતું નથી. આજ બાવીસ દિવસથી તું બહુ બહુ દુઃખ વેઠે છે. તે તારા કોમળ શરીરે શી રીતે સહન થઇ શકશે? મને મટે અથવા ના મટે, પણ તારૂં દુઃખ હવે હું જોઇ શકતો નથી. હમણાં તું જરા સૂઇ રહીશ નહિ ? "

હિરાલાલનું આવું લાગણીનું બોલવું સાંભળીને શોભનાની આંખમાં પાણી ભરાઇ આવ્યું. દુઃખની વખતે સ્ત્રીઓ ઘણું ઘણું સહન કરે છે, પણ આદરભાવ–મમતા સહન કરી શકતી નથી. એવી વેળાએ મમતાની વાત સાંભળીને તેમના પ્રાણ પીગળી જાય છે અને તે પીગળેલા પ્રાણ આંખના પાણીરૂપે દેખાઇ આવે છે. ખરી વાત નહિ સમજનાર ઘણા અજ્ઞાન પુરૂષો એવે વખતે કહે છે કે–"સ્ત્રીઓ રોઇને પુરૂષોને ગભરાવી દે છે." પણ શામાટે તેઓ રડે છે તે સમજી શકતા નથી.

શોભનાને રોવું આવ્યું હતું, પણ તે ખરેખરી રોઈ નહોતી. થોડી વાર પછી ધીમે ધીમે તે બોલી—" તમે મારી

ફિકર કરશો નહિ. તમે સાજા થશો એટલે મને સૂવાના ઘણા દિવસ મળશે. મારી તબીયત બગડવાનો તમે ભય રાખો છો, પણ હું જે પ્રમાણે ચાલું છું તેથી મને કંઇ પણ દુઃખ જણાતું નથી. પરમેશ્વર જે વખતે જેવી અવસ્થામાં રાખશે તેવી અવસ્થામાં રહીશું. વારૂં, હમણા તમને જરા સારૂં લાગે છે !"

ઘણી વાર સુધી હિરાલાલ કંઇ બોલ્યો નહિ; પણ એક હાથ શોભનાના ખભા પર મૂકીને અને બીજો હાથ તેના હાથપર રાખીને તેના મ્હો સામું જોઇ રહ્યો. પછી ધીમે ધીમે બોલ્યો-" શોભના ! તું સ્ત્રીરત્ન છે. તારી મહેનત કરવાની અને દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ જોઇને હું બહુ આશ્ચર્ય પામ્યો છું. ઘરધણીઆણીપણું તું એવી સારી રીતે સમજે છે કે મારા આ ગરીબ સંસારમાં પણ ઓછાપણું થયું નથી. હું હલકો માણસ છું તેથીજ તારા જેવી પતિને પોતાનો પ્રાણ સમજનાર સતીની બરાબર બરદાસ કરી શકયો નહિ, તેમ મન ખોલીને મમતા પણ દેખાડી ના શકયો. તારા હૃદયમાં જેટલો પ્રેમ છે તે તેં મને આપ્યો છે અને તેના આનંદથી તું સ્વર્ગના સુખની પણ આશા રાખતી નથી. પરંતુ તારા જેવી દેવીને પ્રેમ કર્યાથી જે સુખ મળે છે તે કહેવાની મારામાં શક્તિ નથી. પ્રેમ પામવાની તો વાતજ કહેવી નહિ."

શોભનાથી હવે સહન થયું નહિ, તેની આંખનાં પાણીએ હવે અટકાવ માન્યો નહિ. હિરાલાલનું બોલવું પૂરૂં થાય તે પહેલાં તે તેના પગ પાસે પડીને કહેવા લાગી—"તમે એમ ના બોલો! હું તમારી દાસી છું. તમારા પગની રજ છું, મારાં એટલાં બધાં વખાણ કરશો નહિ." આ સાંભળીને હિરાલાલ કંઈ પણ નહિ બોલતાં હસી પડયો; તેથી શોભનાએ ફરીથી તેને પુછયું-"હમણાં શું જરા આરામ લાગે છે?"

હિરાલાલે કહ્યું-"મને હમેશાં સારૂં લાગે છે, શોભના! તારા જેવી પ્રેમાળ દેવી જેના હૃદયનું અડધું અંગ છે તેને વળી અસુખ–પીડા, દુઃખ–કેવું? વળી તું જાણે છે કે, તારો સ્વામી કંઇ પણ પાપ કરવાની ધારણા પાર પાડવા જતાં આ સજા ભોગવતો નથી; ત્યારે તને શેનું દુઃખ? અને મને પણ શેનું દુઃખ?"

એટલામાં એકદમ તે ધણી ધણીઆણીને બોલતા બંધ થવું પડયું. દાક્તરની સાથે જમીનદાર પોતે હિરાલાલની ઝુંપડીમાં આવ્યો એટલે તેમને જોઇને શોભના બિછાના-પરથી ઉઠીને ઉભી રહી. પછી દાક્તરે દરદી હિરાલાલની તબીયત તપાસીને ઉતરી ગયેલે ચેહેરે જમીનદારના કાનમાં કંઇક કહ્યું.

પ્રકરણ ૫ મું.

હિરાલાલ ક્યાં છે ? હવે શા માટે પૂછો છો ? આજ દશ દિવસ થયા પતિપ્રાણા શોભનાનું હૃદયરત્ન આ મિથ્યા જગત છોડીને ચાલ્યું ગયું છે ! ઉગતા જુવાને પારકાના છોકરાને બચાવતાં પોતાનો જીવ ખોયો છે ! આવી રીતે મરનારનુંજ જીવતર ધન્ય છે ! સઘળા માણસો મરે છે તો ખરા, પણ કોઈ એકેનો જીવ બચાવતાં જે મરે છે તેજ ખરા માણસ, અને માણસરૂપે દેવતા છે. હિરાલાલનો પવિત્ર આત્મા અમૃત ધામમાં ગયો છે અને એનો માણસનો અવતાર સફળ થયો છે.

શોભના ક્યાં છે ? તે કમનસિબ તરૂણી જીવતરનું સર્વસ્વ તમામ–ગુમાવીને ધુળમાં પડી રહેલી છે ! દશ દિવસ પહેલાં તેને જે જોઇએ તે હતું; દેવતાના જેવો ધણી હતો, પ્રેમ કરનાર પુરૂષ હતો. યત્ન હતો, પોતાનો માણસ હતો, સર્વ હતું. આજ તેમાંનું કાંઇ નથી ! આજ આખું જગત તેની આગળ ઉજડ મેદાન જેવું છે આજ તેને સૂવાનું ક્હેનાર નથી, ખાવાને સોગન દેનાર નથી અને તેનું મ્હો ઉતરી ગયેલું જુએ તો પોતાનાં હજારો દુઃખ ઉપર પણ નજર નહિ રાખતાં તેને હસાવવાની કોશિશ કરનાર કોઈ નથી ! આજ તેને કોઈ નથી ! એક જણની ખોટ પડયાથી

શોભનાના પ્રાણનું બંધન તૂટી ગયું છે; અંતરનું અજવાળું ઓલવાઇ ગયું છે, અને સંસારનું સુખ જતું રહ્યું છે! આજ શોભના કંગાલ, ભીખારણ, અનાથ, કે જેવી કહો તેવી થઇ પડી છે!!

જે જાય છે તે સુખથી જાય છે પણ જે રહે છે તેજ પીડા ભોગવે છે. માણસો મોતને અતિશય નિર્દય શા માટે કહે છે? એ સવાલના જવાબમાં એજ કહી શકાય કે–તે એક જણને લઇ જઇ બીજા એક જણનું અથવા એક કુટુંબનું કાળજું કાપી નાંખે છે તે વાસ્તેજ. નહિતો મોત એ રોગ, શોક, સંતાપ વગેરેનું મોટામાં મોટું ઓસડ છે; તેને "નિર્દય" કહેવું એ ખોટું આ.ળ–તહોમત–ચડાવવા જેવું છે.

જે પથારીમાં પડી રહીને હિરાલાલ મોતની પીડા ભોગવતો હતો, તેજ બિછાનામાં શોભના આજ દશ દિવસથી પડી રહી છે. પડયે પડયે તેને ઘણી ઘણી જુની વાતો સાંભરી આવી. ધણીની સારી સ્થિતિ, પછી ગરીબાઈ, માબાપનું મૃત્યુ અને તેથી થયેલો વિજોગ, તથા છેવટે વનવાસ, એ સર્વ એકે વખતે તેના મનરૂપી નાટકના પડદા ઉપર બરાબર દેખાવા લાગ્યાં. સ્વામિનો ઉપદેશ, મમતા અને પ્રેમ એ પણ મનમાં આવ્યાં. પોતે કોઈ કોઇ વખત તકરાર કરી હતી તે પણ સાંભરી આવી, અને તેમ

થયાથી તેનું મન હાલની અને હવે પછીની સ્થિતિ વિષેના વિચારમાંથી નીકળીને થઇ ગયેલી સ્થિતિના વિચારમાંજ લીન થઇ ગયું. એ પ્રમાણે જ્યાંસુધી તેનું મન પાછલી વાતોમાં ભરાઈ રહ્યું ત્યાં સુધી જાણે કોઇ મંત્રની મોહિની લાગી હોય તેમ તે સ્થિર રહી. પણ એ વિચાર બદલાઇને જ્યારે હાલની જમના દૂત જેવી કરામણી સ્થિતિ વિષે વિચાર થયો ત્યારે તેના કાળજાના કડકે કડકા થઇ જવા માંડયા. રડી રડીને તેણે એટલાં આંસુ પાડયાં કે માથા નીચેનો તકિયો ભીંજાઇને લદબદ થઈ ગયો, આંખો ફુલી ગઇ. મ્હો સૂજી ગયું, અને શરીર ઝાંખરા જેવું થઇ ગયું. હૃદયમાં દુઃખરૂપી દેવતા સળગે છે તેની સાક્ષી શરીર આપે છે. અરે ! જેને પુષ્કળ પ્રેમ કર્યા છતાં તેની ઇચ્છા ઓછી થતી નહોતી, તેના હુમેશના વિજોગનું દુઃખ એકદમ શી રીતે ઓછું થાય ? પ્રેમનો ભૂખ્યો માણસજ આવી પ્રેમની પીડા સમજી શકે છે. મોહમાં ફસાયલાને તેનું ખરૂં સ્વરૂપ કદિ સમજાશે નહિ, પણ ઉલટા કેટલાક ખોટા વિચાર થશે.

શોભના આંખ ઉઘાડીને ચારે તરફ જોવા લાગી તો સ્વામિની યાદગિરીનાં સર્વ ચિન્હ ઝુંપડીનો અંદર દેખાવા લાગ્યાં. એમ જોતાં જોતાં તેને પેલી કાળરાત્રિની–કે જે રાત્રે તે પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે પ્યારા પતિના હાથમાં હથિ

આર આપીને 'ચાલો જઇએ' કહીને પેલા બિહામણા રાક્ષસ જેવા પાપી પુરૂષની પાસે લઇ ગઈ હતી તે રાત્રિની વાત સાંભરી આવી, અને તેથી તેનું હૃદય ચિરાઈ જતું હોય એમ લાગવા માંડ્યું. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે—"હુંજ તેમના મોતનું કારણ છું. મેં જો ત્યાં જવાની ના કહી હોત તો તે કદી જાત નહિ. મેંજ તેમનો જીવ લીધો છે અને મેંજ મારા પોતાને હાથે મારે ઉપાસના કરવાના દેવને કાઢી મૂકયો છે! તે મને ઘણું ચહાતા તેનુંજ આ ફળ થયું! મારૂં મ્હો જોનારને પણ ઘણું પાપ લાગે! હું રાક્ષસી છું, ધણીને મારનારી છું, અને માણસ જાતને તેમાં વિશેષે કરીને સ્ત્રીઓને કલંક જેવી છું!!"

હાય! મરતી વખતે પણ તે મારૂંજ નામ લેતા હતા! કોનો સ્વામિ કોને આટલી ચાહાય છે? અને જેઓ ચાહાય છે તેઓ લાયક હોય તેનેજ ચાહાય છે? મારા જેવી નીચને એટલી બધી કોણ ચાહાય? હું એવા દેવતાઇ પુરૂષને યોગ્ય પ્રેમ કરી શકી નહિ તેમ તેમની બરદાસ ચાકરી પણ મારાથી બરાબર ના બની! આટલા દિવસ સુધી મેં તેમને દુઃખજ દીધા કર્યું છે! તોપણ તે તો હમેશાં પ્રેમભાવથી મને તેમની છાતીમાં છુપાવતા હતા. મરતી વખતે તેમનો ઘાટો બેશી ગયો હતો અને જીભ ટુંકી થઇ જતી હતી. તોપણ મહા મહેનતે, ભાગ્યા તૂટયા અવાજથી તેમણે

મને કહ્યું કે–" શોભના ! તારો ઇશ્વર અહીં રહ્યો, હું જાઉં છું." આ તેમના છેલ્લા બોલ ! હાય ! આ અભાગિણીની વાત તેમના મનમાં હમેશાં જાગતી રહેતી. દુનિઆ છોડીને જતી વખતે પણ કાળા મ્હોની શોભના સંબંધીજ વાત કરતા હતા ! હું તેમને છોડીને કેમ રહેલી છું ! હવે મારાથી જીવી શકાશે નહિ. આપઘાત કરીને હું આ દુઃખનો અંત લાવીશ, મોતજ એક ફક્ત ઔષધ છે, અને મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત–દોષથી છૂટવાનો ઉપાય—છે, હું મરીશ, અને મારૂં સર્વસ્વ જે રસ્તે ગયું છે તેજ રસ્તે જઇશ.

" શોભના ! મારી શોભના ! તારો ઇશ્વર અહીં રહ્યો, હું જાઉં છું." આ તેમના છેલ્લા શબ્દોમાં કેવો દૃઢ વિશ્વાસ દેખાય છે ? આહા ! ઇશ્વરનેજ પોતાનું સર્વ સમજ્યાની તેમની શ્રદ્ધા આ શબ્દોથી કેવી સાબિત થાય છે ? આવા શબ્દો કેટલા માણસો કહી શકે છે ? વળી " તું જાણે છે કે તારો સ્વામિ કંઇપણ પાપ કરવાની ધારણા પાર પાડવા જતાં આ સજા ભોગવતો નથી " એ એક બીજી વાત. સ્વામિ ? એ પણ તમે ઠીકજ કહ્યું છે, તમે પારકાને માટે જીવરૂપી રત્ન છોડી દેઇને અમર લોકમાં ગયા છો. આવી રીતે આવરદા પૂરો કરવો એજ માણસનું મોટું ભાગ્ય છે.

ઉપરની બે વાતો યાદ કર્યાથી આપઘાત કરવાની તેની ઇચ્છા અટકી પડી. પછી તે વિચાર કરવા લાગી કે–"એણે

પારકાને માટે જીવ આપ્યો, તો હું મરૂં છું શા માટે? સ્વામિના વિજોગની વેદના સહન કરી શકતી નથી એટલાજ માટે? છટ, છટ, છટ; આ કાળા મ્હોડે હું તેમની સ્ત્રી છું એમ કહીને લોકોને મારૂં ઓળખાણ આપું? તે દેવતા હતા, હું કીડા જેવી છું; તે સ્વર્ગમાં છે, હું નરકમાં છું; અને તેમણે પારકાને માટે જીવ આપ્યો છે, હું સ્વાર્થી થઇને મારા હિતને માટે આપઘાત કરૂં છું! તેમના અને મારામાં આટલું બધું જુદાપણું હોવા છતાં હું અને તે 'એકાત્મા' કેમ થયાં? મારા પ્રેમની શોભા શેમાં રહી? આપઘાત કરીને મર્યાથી તો સ્વાર્થીપણું પૂરેપૂરૂં સાબિત થઇ ગયું. સર્વ મરી શકે છે, પણ વિજોગનાથી ડરીને નાસવાનું શું કારણ છે? પ્રેમના બળથી જે વિજોગને હરાવી શકેછે તેજ જગત્ છોડીને સ્વર્ગમાં જઇ શકે છે, તેજ વીરાંગના (બાહાદુર સ્ત્રી) છે, અને તેજ દેવી છે."

"ત્યારે હું મરીશ નહિ, પણ તેમની પૂજા કરવાને જીવતી રહીશ. જો મારી યાદદાસ્ત ગઇ નથી, પ્રેમ ઓછો થશે નહિ, અને અંતઃકરણ જેવું છે તેવું રહેશે, તો હું મનમાનતી રીતે તેમની પૂજા કરીશ. મારૂં આ કવખતનું વિધવાપણું જો ઇશ્વરની આજ્ઞા છે, તો એમાં કાંઇ છુપી મતલબ છે, પણ તે સમજવાની મારી શક્તિ નથી. ઇશ્વર મારો છે એમ તે કહી ગયા છે અને હું પણ સમજું છું.

માટે જગદીશ્વરના ચરણમાં મારૂં સર્વસ્વ અર્પણ કરીને હું આ દુખઃરૂપી બળતા અગ્નિની ઝાળ સહન કરીશ."

"તે તો વીરપણાનું કામ કરી ગયા છે. એમ મરવું તેમાંજ શોભા છે. હું કાંઈ કરી શકી નહિ. તેમ મારી આ શક્તિથી કાંઇ થઇ શકશે પણ નહિ. હું છેક નીચમાં નીચ છું, મારામાં કાંઇ શક્તિ નથી. પરંતુ મને પેદા કરનાર તો અનંત (જેનો કદી નાશ થાય નહિ તેવો) અને અસીમ (જેનો પાર—મર્યાદા નથી તેવો) છે. તેથી હું જગત્‌ના કામમાં લાગી શકું, તો તે આશીર્વાદ દેશે. મારૂં આ તુચ્છ-પણાથી એકઠું થયેલું જીવતર પારકાને માટે કામે લગાડી હસતી હસતી ચાલી જઇશ. એનાથી જીંદગીની સફળતા બીજી શી જોઇએ ? માણસનું જીવતર પોતાને માટે નથી, આખા જગત્‌ને માટે છે.

આમ વિચાર કરીને શોભના ધીરે ધીરે ઉઠીને બેઠી, અને જુએ છે તો જમીનદારના ઘરનો એક ઘરડો નોકર આવીને ઝુંપડીના બારણામાં ઉભેલો છે. હિરાલાલ મરી ગયો ત્યારથી દરરોજ જમીનદારની સ્ત્રી તે નોકરને શોભ-નાની ઝુંપડીએ મોકલતી હતી. દશ દિવસ પછી આજ શોભનાને બેઠેલી જોઇને તે ઘણો ખુશી થયો. તેની સાથે સહેજસાજ વાતચીત કર્યા બાદ તેણે કહ્યું—" અમારાં બાઇ સાહેબે કહાવ્યું છે કે–આપને પંદર હજાર રૂપિઆ ભેટ

કરવાની અમારી ઇચ્છા છે, માટે આપ કૃપા કરીને તે રૂપિઆ લેવાનું કબૂલ કરશો તો તેથી અમે ઘણાં ખુશી થઇશું. અને આપ પણ સુખથી જન્મારો ગાળી શકશો. વળી જો કાશીમાં ગંગાને કિનારે રહેવાની આપની ઇચ્છાં હોય તો ત્યાં આપને એક મકાન કરાવી આપીએ."

આ સંદેશો સાંભળી જરાવાર વિચાર કરીને શોભના બોલી—"તમારાં બાઇ સાહેબને કહેજો કે રૂપિઆની જ્યારે મારે જરૂર પડશે ત્યારે હું આપને જણાવીશ. બીજું એક મકાન મને મળે તો ઘણું સારૂં; પરંતુ ગંગા કિનારે રહેવાની મારી મરજી નથી. કૃપા કરીને આ વનની પાસેજ જો એવો કાંઈ બંદોબસ્ત કરી આપશો તો મારા ઉપર આપનો મોટો ઉપકાર થશે."

આ પછી સહેજસાજ બીજી થોડીક વાતો કરીને જમીનદારનો નોકર પાછો ગયો અને શોભના એકલી પોતાની ઝુંપડીમાં વિચાર કરતી બેસી રહી.

પ્રકરણ છઠ્ઠું.

હિરાલાલને મરી ગયે ઘણાં વર્ષ થઇ ગયાં છે. પ્રથમ જ્યાં વન હતું ત્યાં આજ વસ્તી થઇ છે. એ મુદતમાં કેટલાંક ઘર ઉપડી ગયાં છે અને કેટલાંક ઘરમાં જ્યાં દર-

રોજ આનંદ આનંદ દેખાતો ત્યાં આજ દિલગીરીના શબ્દો સંભળાય છે. તેમજ કેટલેક ઠેકાણે જ્યાં દુઃખ સિવાય બીજું કંઇ જણાતું નહિ ત્યાં આજ સુખ અને લીલાલેહેર જોવામાં આવે છે. પ્રકૃતિમાં જેમ ફેરફાર થયા કરે છે તેમ માનવ—જગતમાં પણ પાર વિનાનો ફેરફાર થયા કરે છે તે જોઇને આશ્ચર્ય પમાય છે.

શોભનાની ઝુંપડીથી અડધા માઇલપર નદી કિનારે પહેલાં જ્યાં લાંબુ મેદાન હતું ત્યાં આજ મોટી વિશાળ હવેલી નજરે પડે છે. અને પહેલાં જ્યાં આગળ થઇને જતાં મુસાફરોને ઘણું દુઃખ વેઠવું પડતું, ત્યાં આજ સારી ઠંડકવાળા શોભાયમાન ઓરડાઓમાં અનાથ–નિરાશ્રિત–બાળકોને ઉછેરવામાં આવેછે, કેટલાક રોગીઓની બરદાસ ચાકરી થાય છે. અને કેટલીક બળી જળી વિધવાઓ શાંતિ સુખ ભોગવે છે. આ બધું થવાનું મૂળ કારણ કોણ છે ? બીજું કોઇજ નહિ, પણ પેલી નિરાધાર વનવાસિની શોભના છે. હિરાલાલના મરણ પછી જમીનદારની મદદથી શોભનાએ આ મહા પરોપકારના કામમાં પોતાની જીંદગી અર્પણ કરી છે. જમીનદારના સગાવહાલા અને મિત્રોએ પણ આ પુણ્યના કામમાં મદદ આપી છે. શોભના અનાથ બાળકોને આ આશ્રમમાં એકઠાં કરીને તેમને ઉછેરે છે; લાચાર ઘરડાં અને રોગીઓને લાવીને તેમની સેવા ચાકરી કરે છે,

ક્રમનસિબ વિધવાઓને બોલાવી લાવીને તેઓના મનમાં આત્માની ઉન્નતિ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન કરે છે અને ઘણી તરેહથી તેમના મનને શાંતિ ઉપજાવે છે, એવી ઘણી વિધવાઓ તે આશ્રમમાં આવી રહેલી છે, તેઓને શિખવાડવાને શોભના ખરા મનથી મહેનત કરે છે. વળી તેઓને બરાબર રીતસર કેળવણી મળી શકે એવા ઇરાદાથી આશ્રમની અંદર એક સ્ત્રીશાળા સ્થાપન કરી છે તેમાં છોકરીઓ અને જુવાન વિધવાઓ કેળવણી લે છે શોભના કોઇ પણ ધર્મનો પક્ષપાત કરતી નથી, પણ બધા ધર્મને સરખા ગણીને વરતે છે. તેથી કરીને ગમે તે ધર્મ પાળનારી વિધવાઓ તેના આશ્રમમાં દાખલ થાય છે.

જે નીચ પાપી ચોરના મારવાથી હિરાલાલનો જીવ ગયો હતો, તેને જમીનદાર**ની** કોશિશથી કાળા પાણીની શિક્ષા થઇ હતી. એ ચોરને ત્રણ છોકરા હતા, તેઓ નિરાશ્રિતમાં ગણાઇને સોભનાના આશ્રમમાં રહેતા હતા, તેમને પણ તે (શોભના) પોતાના પુત્રની પેઠે સ્નેહથી પાળી પોશીને ઉછેરતી હતી. અભ્યાસ–મહાવરા–ના બળથી ધીરે ધીરે તેનું અંતઃકરણ, દ્વેષ અને વેરભાવ વગરનું શુદ્ધ થઇ ગયું હતું. જે કોઈ એ પ્રમાણે અભ્યાસ કરે છે–મહાવરો પાડે છે–તેઓ એવાંજ નિર્મળ મનનાં થાય છે, એ નિશ્ચય છે.

જમીનદાર અને તેના મિત્રોએ શોભનાની ઉદારતાથી

મોહ પામીને તેના આશ્રમનું નામ "**સ્નેહભવન**" પાડયું, અને તે **સ્નેહભવન** હમેશાં ચાલુ રહે તથા તેની હાલતમાં સુધારો વધારો થાય તેને માટે ઘણી કોશિશ કરવા લાગ્યા. સારા કામનું ઈનામ આવું સારૂંજ મળે છે.

જોકે સઘળા માણસો શોભનાને આ **સ્ને**હભવનની માલિક સમજતા હતા, પરંતુ તે પોતે તો એ આશ્રમની સેવા કરનારીજ હતી. એક દાસીની પેઠેજ તે સર્વની સેવા ચાકરી કરતી હતી. તોપણ **સ્ને**હભવનમાં રહેનારાં તેને દેવી જેવી જાણતાં અને દેવીના જેવું માન આપીને મા હોય એમ તેને ચાહતાં હતાં. પણ હમેશાં તેમના કલ્યાણ સંબંધીજ વિચાર કરતી હતી.

આવા ખરેખરા પરોપકારના શુભ કામમાં લાગ્યા છતાં પણ શોભના હિરાલાલને ભૂલી ગઇ હોય તો, લોકો તેને દેવી કહે તો ભલે કહે, પણ અમે તો તેને રાક્ષસી કહીશું. અને વાંચનાર પણ અમારા મતને મળતા થઇને એકે અવાજે તેને રાક્ષસી કહેશે, એમાં સંદેહ નથી. જો એમ હોય તો તેના હૃદયને અમે પત્થરનું હૃદય સમજીશું. તેટલા માટે, ચાલો આપણે તેના હૃદયની તપાસ કરીએ કે ત્યાં હિરાલાલ છે કે નહિ ?

શોભના આખા દિવસમાં ફક્ત એકવાર પોતાની અસલ ઝુંપડીમાં જતી. ત્યાં જઇને તે ખાતી અને સ્વામીની યાદ-

ગિરીની નિશાનીઓ આંખો ભરીને જોતી. જે ખાટલામાં હિરાલાલ સૂતો હતો તે ખાટલો હજુ પણ મોજુદ હતો. તેના પર બેશીને શોભના જ્યારે આંખો મીચીને સ્વામીના ધ્યાનમાં એકતાર થઇ જતી ત્યારે શોકનાં આંસુ પ્રેમનાં આંસુ બનીને તેના બન્ને ગાલપર વહેતાં હતાં; ત્યારે કોણ કહેશે કે મરવાથી સંબંધ છુટી જાય છે ? કોણ કહેશે કે હિરાલાલ મરી ગયો છે ? અને કોણ કહેશે કે શોભના આ જગત્‌માં છે? તે વેળાએ મહાદેવ અને પાર્વતીની પેઠે હિરાલાલ અને શોભના એ બંનેના આત્મા એકત્ર થઈ ગયેલા હોય એમ સમજાય છે. શોભના ! રો, બા રો ! તારૂં પ્રેમ વિનાની માણસરૂપે પશુ જેવી સ્ત્રીઓને ધડો લેવા જોગ છે. જો અમારાં આંસુથી તારા દુઃખથી બળતા અંતઃકરણમાં જરા પણ આરામ થાય તેમ હોય તો અમે પણ તારી સાથે રડીશું.

એક પળવાર પણ શોભના પોતાના પ્રાણેશ્વરને વિસારતી નહોતી. પ્રેમ—પાત્રને—હૃદયના દેવતાને વિસારવો એ સ્ત્રીઓની શક્તિની બહાર છે.

અઢાર વર્ષ સુધી શોભનાએ સ્નેહભવનનું કામ કર્યું. તેટલા વખતમાં કેટલાંક બાળકોએ અભ્યાસ કર્યો, કેટલાંક રોગીઓએ સાજા થઇ નવી જીંદગી મેળવી, અને કેટલીક વિધવાઓ પોતાને—આપસ્વાર્થને—વિસરીને પારકાને માટે કામ કરતાં શીખી એમાંની ત્રણ ચાર વિધવાઓએ શોભનાની

પેઠે પરોપકારના કામમાં જીવતર અર્પણ કર્યું. આશ્રમના કામમાં ખરા મનથી તેમને લાગેલી જોઇને શોભનાએ ધાર્યું કે-" હવે હું નહિ હોઉ તો પણ સ્નેહભવન ચાલતું રહેશે."

એક દિવસ રાત્રે શોભના એવી-શોભનાની ગેરહાજરીમાં આશ્રમનું કામ બરાબર ચલાવવાને લાયક થઇ હતી તેવી વિધવાઓને લેઈને એકાંતમાં બેઠી. ત્યાં બીજી કેટલીક વાતો કર્યા પછી તે બોલી કે-" એક વાત મારે તમને કહેવાની છે. તે આજ કહું છું મારો વિચાર હવે આ સ્નેહભવન છોડીને જવાનો છે." સાંભળનાર સ્ત્રીઓએ અચંબો પામીને પૂછ્યું, " શા માટે તમે જાઓ છો? બીજે કિયે ઠેકાણે જશો? "

શોભનાએ કહ્યું-" તમે જુઓ છો કે મારૂં શરીર ધીમે ધીમે નબળું થતું જાય છે, અને લાગે છે કે હવે હું વધારે દહાડા જીવીશ નહિ તેથી મારી ઇચ્છા એવી છે કે જીંદગીનો બાકી રહેલો વખત કોઇ અકાંત ઠેકાણે રહી પરમેશ્વરનું ભજન કરતાં કરતાં પૂરો કરવો. મારાથી બની શક્યું ત્યાં સુધી મેં આશ્રમની સેવા કરી હવે તમે લાયક થયાં છો તેથી બધો ભાર ઉપાડી લેશો તો મને નિરાંત વળશે અને મારી ધારણા પાર પડશે." ખડતલની પેઠે તન તોડીને કામ કરનારી અને માતાની પેઠે સર્વની સંભાળ લેનારી શોભના દેવીની આવી વાતથી સાંભળનાર બાઇઓને

મનમાં એ પાપનું કામ છે એમ સમજીને ઘણી દિલગિરી સાથે તેઓ તેના વિચારને મળતી થઇ તેમને એક મત થયેલી જોઇને શોભના ઘણી ખુશી થઈ અને ખીલેલા ચહેરે તેમને કહેવા લાગી—

"તમને ધન્ય છે! પારકાની સેવા ચાકરીમાં તમે તમારૂં જીવતર અર્પણ કર્યું. તેને માટે હું તમને ખરેખરાં નસિબદાર સમજું છું. આ સ્નેહભવનના કામમાં તમે જે નિપુણતા—કાબેલિયતપણું દેખાડો છો, તે ઉપરથી મને વિશેષ ભરૂસો બેઠેલો છે તમે ખુશીથી આશ્રમનો કારભાર તમારા માથે લો આગળ ઉપર બીજી કોઇ નવી બાઇને આશ્રમમાં રહેનારાંઓની સેવા ચાકરી કરવા માટે મુકરર કરવાની જો જરૂર પડે તો પહેલાં તેના ધર્મ, જ્ઞાન. અને આચરણની પકી તપાસ અને પરીજ્ઞા કરી જોજો. નઠારાં આચરણવાળી, રંગરાગ અને વિલાસ જેનેવહાલા હોય તેવી, અને મૂર્ખ સ્ત્રીના હાથમાં આ સ્નેહભવનનો કારભાર સોંપશો નહિ, એ વાત ખુબ યાદ રાખજો.

" ધર્મની બાબતમાં મારે તમને એટલું કહેવાનું છે કે—જેનો જે ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ હોય તેને તે ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખવા દેજો. કોઇ માણસ પોતાના મનના ખરા ભાવથી ગમે તેવા હલકા ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખે તો તે પણ સારૂં છે. એવાને જોર જાલમથી તમને વધારે સારા લાગતા બી-

જો કોઈ ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રખાવવાની જરા પણ કોશિશ કરશો નહિ, પરંતુ તેને ખરી કેળવણી આપીને તેની બુદ્ધિને ખીલાવજો અને તેના મનને નિર્મળ કરજો એટલે તે પોતાની મેળેજ સત્ય શોધી કહાડીને સીધે રસ્તે ચાલશે. બળાત્કારથી કરાવેલું કામ કદિ પણ સારૂં નહિ થતાં ઉલટું નુકશાન કર્ત્તા થાય છે."

"બાળકોને ઉછેરવાના સંબંધમાં પણ બે બોલ કહું છું. આ સ્નેહભવનમાં જે છોકરાં–છોકરા અને છોકરીઓ આવે છે તેઓ સઘળાં અનાથ–નિરાશ્રિત–હોય છે. તેટલા માટે તમેજ તેઓની માતાઓ અને બેહેનો છો એમ સમજવું તેઓનાં શરીર અને મન યોગ્ય રીતે કેળવાઈને દૃઢ અને જોરાવર થાય. તથા તેમના આત્મા પવિત્ર થાય એવી કોશિશ તમારે કરવી જોઇએ. જમીનદાર સદ્‌ગૃહસ્થે સ્થાપેલી શાળામાં તેઓ લખતાં વાંચતાં શીખશે. પરંતુ તેમને સદાચરણી બનાવવાનું જોખમ તમારે માથે છે, તેમને માણસ કર્યાથીજ માણસને ઘટે તેવા સર્વ ગુણ કર્મવાળાં થાય તે પ્રમાણે તેમને કેળવ્યાથી–આગળ જતાં દેશની ચઢતી કળા થશે આ બાળકને ઉછેરવા તથા કેળવવાનું કામ સૌથી અઢિઆતું છે; માટે તે બરાબર બજાવજો.

"વિધવા સ્ત્રીઓને બરાબર કેળવણી આપજો. તેઓ હિતાહિત–ભલું ભુડું– હાલત અને ઉપયોગીપણું સમજીને

જ્યારે પોતાનો ભાર પોતે લઈ શકે એવી થાય, ત્યારે જે રસ્તે તેમને ઇચ્છા હોય તે રસ્તે તેમને જવા દેજો. તમે બ્રહ્મચારિણી છો એવું જાણીને કોઇને પણ બળથી કે છળથી-કપટથી-તમારા પ્રમાણે ચાલવાની ફરજ પાડશો નહિ. તેઓને ફક્ત એટલું સમજાવજો કે બ્રહ્મચર્યમાં મીઠાશ અને અનેક શુખ છે, પણ બીજી કોઈ રીતે હેરાન કરશો નહિ. જેઓ ખુશીથી તમારૂં એ મહાવ્રત-મોટો નિયમ-પાળવાને મરજી બતાવે તેમને મમતાથી તમારી સાથે રાખીને આ સ્નેહકુંજવનની સેવાના કામમાં સામેલ કરજો."

"તમે સૌ સદાચરણી, સંસારનાં સુખ ભોગ છોડી દેઇને જોગણો બનેલી, અને ધર્મને માટે પરોપકાર કરવા સારૂ પોતાના સ્વાર્થને પાટુ મારી રહેલાં છો. તેથી મારી ખાત્રી છે કે તમારો દાખલો દેખાડી બીજી ઘણી દુઃખી અને દુરાચરણી વિધવા બેહેનોને સુધારીને તમારા જેવી કરી શકશો તમારો આત્મા ઈશ્વરમાં અર્પણ કરીને તમે સરલ ધર્મના માર્ગમાં પગ મૂકીને ચાલશો. તો તેમાં ગમે તેટલી હરકત અને પીડાઓ નડશે તે જતાં જગતમાં તમારો જયજ થશે, એ નક્કી સમજી રાખજો.

"હવે બીજું કાંઇ પણ હું કહેવા ચાહતી નથી. તમારા જેવી સ્ત્રીઓને આટલું પણ કહેવાની કાંઇ જરૂર નહોતી, પરંતુ આટલા દિવસ સુધી આં સ્નેહકુંજવનમાં તમારી

સાથે રહેવાથી પરસ્પર ઘણી પ્રીતિ થયેલી છે તેથીજ આ-ટલી વાતે મેં તમને કહી છે. છેવટે તમને સૌને મારી એજ વિનંતિ છે કે—તમારી આ જૂની સખી—બહેનપણીનાં જે જે અપરાધ થયા હોય તે સર્વ ક્ષમા કરજો.” આટલું બોલીને શોભના ચૂપ રહી.

બીજે દહાડે સવારે શોભનાને કોઇએ જોઇ નહિ. ક્યાં-થી જુએ ? તે વનની શોભા વનમાંજ ભળી ગઈ. સ્નેહભ-વનમાંથી જો કે તે જતી રહી છે, તોપણ આખા આશ્રમમાં ઠેકાણે ઠેકાણે જાણે તેની પવિત્ર મૂર્તિ બિરાજતી હોય તેમ સર્વનાં અંતઃકરણમાં અને નજર આગળ તે શોભી રહી છે.

સમાપ્ત.